

GÜNÜMÜZDE FİTOTERAPİ

Prof Dr. Afife MAT
İ.Ü. Eczacılık Fakültesi,
Farmakognozi Anabilim Dalı

Bitkilerin tedavi amacıyla kullanımı tıp bilimiyle birlikte başlamıştır. Ne yeni keşfedilmiş bir tedavi yöntemi ne de alternatif tıp değildir. Yeryüzünde insanlar var olduğundan beri bitkiler gerek gıda, gerek tedavi amacıyla ve gerekse zehir olarak kullanılmaktadır. İlk insanlar çevrelerindeki bitkilerin yararlarını ve zararlarını gözlemleri sonucunda keşfetmişlerdir. İlk önce besin olarak yararlandıkları bitkilerden zamanla tedavi amacıyla da yararlanmaya başlamışlardır. Deneyimleri sonucunda zehirli etkilerini keşfetmişler ve bu bitkileri avcılıkta kullanmışlardır.

Dünya üzerinde 1.000.000 civarında bitki türünün bulunduğu tahmin edilmektedir. Dünya Sağlık Teşkilatının 91 ülkenin farmakopelerine ve tıbbi bitkileri üzerinde yapılmış yayınlarla dayanarak hazırladığı bir araştırmaya göre tedavi amacıyla kullanılan tıbbi bitkilerin toplam miktarı 200.000 civarındadır. Türkiye'de ise bu miktar en az 500 civarındadır.

Tedavide başlıca 2 sistem mevcuttur.

Allopati : Klasik tıba verilen bilimsel bir isimdir. Hastalıkları zıt belirtiler yaratarak tedavi etme esasına dayanır. Hastalığın meydana getirdiği belirtiler, organizmaya dışarıdan verilen bir ajan ile ortadan kaldırılır.

Homeopati : Hastalıkları benzer belirtiler yaratarak tedavi etmeyi esas alır. M.Ö. 5. yüzyılda Hipokrat tedavi yöntemlerini zıtlarla ve benzerlerle tedavi olmak üzere ikiye ayırmıştır. 16.yüzyılda Paracelsus bir hastalığa neden olan zehirin o hastalığın tedavisinde de kullanılması gerektiğini savunmuştur. Paracelsus çok dikkatli ve çok az dozda hazırlandığı takdirde zehirin hastalığı iyileştirmede yararlı olacağına dikkati çekmiştir. Homeopatinin kurucusu olan Samuel Hanneman 1755'te Almanya'da doğ-

muş bir hekimdir. Hanneman sağlıklı kişileri kınakına kabuğu verildiği zaman malarya semptomlarına benzer semptomların meydana geldiğini gözlemiştir. bu keşfinin homeopatide teori ve uygulamanın gelişmesinde büyük önemi vardır. Çünkü Hanneman bu şekilde herhangi bir maddenin düşük dozlarda verildiği zaman tedavi edici özelliklerini keşfetmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda çeşitli evrimler geçiren homeopati günümüzde Avrupa'da ve özellikle Almanya'da alternatif tıp olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her iki tedavi sistemi de geniş ölçüde bitkilerle tedaviden yararlanmaktadır. Bitkilerle tedavinin başlıca şekilleri şunlardır.

Fitoterapi : Hastalıkların taze veya kurutulmuş bitkiler ve onun doğal ekstraları ile tedavisidir.

Gemmoterapi : Dal ve kök taze tomurcuklarının kullanılması esasına dayanır. Tomurcuklar büyüme hormonları bakımından zengindir.

Aromaterapi : Aromatik esansları etken madde olarak kullanan tedavi şeklidir. M.Ö. 400 yıllarında eski Mısırlılar çam esansını biliyor ve kullanıyorlardı, fakat esas gelişmesi orta çağda olmuştur. Uçucu yağlar bitkilerden distilasyon veya sıkma yoluyla elde edilir ve masaj ya da banyo şeklinde uygulanır.

Oligoterapi : Sabit yağlar ile yapılan tedavi şeklidir.

BITKİLER İLE TEDAVİNİN KÖKENLERİ

Çin: Bitkilerin tedavi amacıyla kullanılmasına ait en eski yazılı kaynaklardan bir Çinlilere aittir. M.Ö. 3200 senelerinde İmparator Shen Nung tarafından yazılan Pen T'srao isimli eser ilk Çin Farmakopesidir ve bitkisel, hayvansal

Prof. Dr. Afife Mat

ve mineral kaynaklı 300'den fazla drog içermektedir.

Mezopotamya: Ninova şehrinin kitaplığında bulunan M.Ö. 3000 yıllarına ait Asur tabletlerinde çok sayıda bitkisel drog ve reçete kayıtlıdır. Bunların içinde bugünde halen kullanılan bitkiler vardır.

Mısır: M.Ö. 1550 senelerinde yazılmış olan E-

bers papirüsü 1862 yılında Teb şehrinde bulunmuştur. 700 civarında bitkisel, hayvansal ve mineral drog ve 800'den fazla reçete kayıtlıdır. Afyon, Banotu, Esrarotu, Adamotu, Sinameki, Adasoğanı gibi günümüzde de kullanılan drog-lara rastlanmaktadır.

Hititler: Anadolu halkının çok eski devirlerden beri yabancı bitkileri ilaç olarak kullandıklarını Hititlerin başşehri Hattuşaş (Boğazköy)'ta bulunan tabletlerden öğreniyoruz. Hitit tabletlerinde kayıtlı reçetelerde adamotu, Banotu, Haşhaş, Meyankökü, Safran, Üzerlik gibi Anadolu'da yetişen bitkiler yanında, dış ülkelerden getirilen droglara da rastlanmaktadır. Bugün kullandığımız haşhaş kelimesi Hititlerin kullandığı haşika kelimesinden gelmektedir.

Grekler: M.Ö. 5. yüzyılda İstanköy adasında doğan ünlü grek hekimi Hipokrat hekimliğin babası olarak kabul edilir. Tababeti filozofi ve dinden ayırıp ilmi esaslara bağlamış bir hekimdir. Eserlerinde çok sayıda bitkisel drog kayıtlıdır.

lıdır.

M.Ö. 4. yüzyılda Midilli adasında doğan Theophrastus botaniğin babası olarak isimlendirilir ve tıbbi bitkiler hakkında eserler yazmıştır.

Roma ve Bizans: Pontos kralı Mithridates kendi adını taşıyan antidot ile meşhurdur. Uzun yıllar Karadeniz dağlarında yaşayan Mithridates zehirli bitkiler üzerinde pratik bilgiler edinmiştir. Kral olduktan sonra, içinde 48 çeşit drog bulunan Mithridaticum'u hazırlamıştır.

1. yüzyılda yaşamış olan Roma'lı hekim Plinius'un "Historia Naturalis" isimli 37 ciltlik eserinde 1000'e yakın drog kayıtlıdır ve bunlar tedavi tesirlerine göre sınıflandırılmıştır.

2. yüzyılda yaşayan Bergama'lı Galenus hekimliği kadar yaptığı ve kullandığı ilaç tertipleri ile de tanınmıştır. Kullandığı ilaç tertiplerini kendisi hazırladığı için Eczacılığın babası olarak kabul edilmektedir. 500 kadar bitkisel, hayvansal ve mineral droğun tarifini yapmış ve etkilerini belirtmiştir.

Anadolu tıbbi bitkileri hakkındaki en eski ve en önemli kaynak Adana civarında Anazar-

ba'da doğan Dioscorides'in eseridir. Gerekeç olarak yazdığı Peri Hyles Iatrikes isimli eser arapçaya Kitab al-haşayiş, latinceye Materia Medica ismiyle çevrilmiştir. 5 kitaptan oluşan

bu ünlü eserde 500 kadar tıbbi bitkinin morfolojik, farmakolojik ve toksikolojik özelliklerini vermektedir. Bu eser 1500 yıl kadar tedavi alanında ve tedavi yazarlarınca ana kaynak olarak kullanılmıştır. Dioscorides'in eserinin orjinal yazması günümüze kadar gelememiştir. Ancak ilk yazmadan yapılan kopyalar birçok kitaplıkta bulunmaktadır. Bu kopyaların en eskisi bugün Viyana'da bulunan ve "İstanbul Kodeksi" olarak tanınan nüshadır. 512 yılında Prenses Anicia Juliana için hazırlanmış olan bu nüsha 16. yüzyılda Almanya İmparatoru Ferdinand'ın Busbecq tarafından İstanbul'da bulunmuş ve daha sonra İmparator elçiler göndererek bu eseri satın almış ve Viyana'ya getirmiştir. İs-

tanbul'da Süleymaniye kütüphanesinde 1224 yılında yazıldığı bilinen bir Arapça çeviri bulunmaktadır. Bu çevirinin baş kısmında bulunan minyatür ortaçağ eczaneleri hakkında bilgiler vermektedir. Prof. Dr. Süheyl Ünve bu minyatürden yararlanarak bir Ortaçağ eczanesinin görünümünü tekrar çizmiştir. Bu kitabın kapağında bulunan orijinal minyatür maalesef bir okuyucu tarafından kesilerek alınmış ve sonradan yerine Prof. Dr. S. Ünver tarafından yaptırılan kopya konulmuştur.

Yüzyıllardır kullanılan tıbbi bitkilerden elde edilen ilk etken madde 1806'da Alman eczacı Sertürner'in afyondan elde ettiği morfindir. Bunu başka etken maddelerin keşfi izlemiş, strikinin, kinin, kolşisin, salisin ve digitalin izole edilmiştir. Böylece tıbbi bitkiler üzerindeki kimyasal araştırmalar hız kazanmıştır. Bu bit-

kisel maddelerin kimyasal yapıları aydınlatılmış, fizyolojik etkileri araştırılmış, kimyasal yapı ile fizyolojik etki arasında bir ilişki olduğu fikri doğmuş ve bu doğal maddeler model alınarak yeni moleküllerin sentezi gerçekleştirilmiş veya doğal maddeden hareketle yarı sentetik moleküller yapılmış ve sonuçta bugünkü farmasötik endüstriye ulaşılmıştır. Tüm bu gelişmeler sürecinde yavaş yavaş sentetik bileşikler doğal bileşiklerin yerini almaya başlamıştır. Gene de günümüzde bazı etken maddeler bitkilerden elde edilmektedir, digitoksin gibi, ya da doğal maddelerden yarı sentez yoluyla hazırlanmaktadır, steroidal saponinlerden hazırlanan oral kontraseptifler ve kortizon türevleri gibi.

Son yıllarda ise tıbbi bitkiler ve bunlardan elde edilen aktif maddeler üzerindeki çalışmalar ve bunlara karşı duyulan ilgi çok artmıştır.

Bitkisel ilaçların ya da tıbbi bitkilerin sentetik ilaç ile arasındaki başlıca farklar şunlardır.

- Bitkisel drogların yan etkileri azdır ve çok uzun zamandan beri tedavide kullanıldıkları için bunlar iyi bilinmektedir. Buna karşılık sentetik ilaçların yan etkileri daha fazladır.

- Bitkisel drogların çoğu birkaç etkiye birden sahiptir. Zira değişik etken maddeleri birarada içerirler. Sentetik bileşikler ise bir tek etkiye sahiptirler.

- Bitkisel ilacın etkisi geç görülür ve uzun süre kullanılması gerekir. Sentetik ilaç ise hemen tesir eder.

Fitoterapi ve fitoterapötik terimleri ilk olarak Fransız hekim Henri Leclerc (1870-1955) tarafından ortaya atılmıştır.

Fitoterapide kullanılan başlıca 2 terimi açıklamada yarar vardır.

BİTKİSEL DROG: İlaç haline getirilebilen tüm bitkisel kaynaklı ham maddeler: yapraklar, kökler, kabuklar, meyvalar, çiçekler gibi; ya da diğer bir deyişle tıbbi bitkinin tedavi amacıyla kullanılan kısmı.

BİTKİSEL İLAÇ: Sadece bitkisel materyeli veya bu materyelden hazırlanan preparatları aktif madde olarak taşıyan tıbbi ürünler. Bitkilerden hazırlanan saf etken maddeler taşıyan ürünler bu kapsamın dışındadır.

Dünya Sağlık Teşkilatı bitkisel ilacı şöyle tarif etmektedir: "Aktif içerik olarak bitkilerin

toprakaltı veya topraküstü kısımlarını veya başka bitkisel materyeli veya bunların kombinasyonunu ham olarak veya bitkisel preparatlar olarak taşıyan, bitmiş, etiketlenmiş tıbbi ürünlerdir. Bitkisel materyel, usareler, zamklar, sabit yağlar, uçucuyaglar ve bu yapıda diğer maddeleri kapsar. Bitkisel ilaçlar, aktif maddelere ek olarak yardımcı maddeler içerebilirler. Kimyasal olarak tanımlanmış aktif maddeler ile kombine bitkisel materyel taşıyan ve bitkiden izole edilmiş kimyasal madde içeren ürünler bitkisel ilaç olarak kabul edilemez."

Bitkisel drogları ve bitkisel ilaçları konu alan bilim dalı, Eczacılık Fakültesi 3. ve 4. sınıfında okutulan Farmakognozi'dir. İlaç haline getirilebilen tüm doğal kaynaklı maddeleri Farmakognozi inceler. Drogların makroskopik ve mikroskopik tanımı, etken maddelerinin kimyasal yapısı, teşhisi, miktar tayini, etkisi, kullanılışı, kontrolü, tıbbi bitkilerin yetiştirilmesi ve ticareti Farmakognozi'nin kapsamına girmektedir.

Tüm bu bilgiler bitkilerle tedavide yani Fitoterapide çok önemlidir. Bitkilerin farklı etken maddeler içeren, dolayısıyla farklı etkilere sahip türleri mevcuttur (örneğin papatya). Bitkilerdeki etken maddelerin miktarı toplama zamanına veya yetiştiği yere göre değişebilir (örneğin antirakinon türevleri taşıyan bitkiler). Bazı türlerin değişik etken maddeler içeren kimyasal ırkları olabilir (örneğin acıbadem, eğirkökü). fitoterapide kullanılacak olan bitkinin önce botanik sonra kimyasal kontrolünün yapılması gereklidir. Etken maddelerinin miktar tayininin yapılması farmakolojik etkisini saptama açısından çok önemlidir. Kısaca fitoterapide kullanılan bitkilerin tayini yapılmış, etken madde miktarı belli, standardize edilmiş ve hijyenik şartlarda ambalajlanmış olarak hastaya sunulması gerekir.

Farmakognozi eğitimi alan tek bilim dalı eczacılıktır. Demek ki, eczacı bitkisel bir droğun veya bitkisel ilacın kontrolünü yapabilecek, hekimi ve hastayı bu ilacın etken maddeleri, farmakolojik etkileri, yan etkileri ve dozajı konusunda aydınlayabilecek düzeyde bilgiye

sahip tek kişidir.

Her ilaç gibi bitkisel ilacın da belli dozlarda tedavi edici ama daha yüksek dozlarda ya da yanlış kullanıldığında "zehir" olabileceği unutulmamalıdır. İlaç ile zehir arasındaki fark bir doz meselesidir.

Türkiye'de bitkisel ürünlerin yasal durumuna baktığımızda, 1984'ten önce bu konuda yasal bir düzenleme bulunmadığını görüyoruz.

1976 yılından beri 2 yılda bir, Farmakognozi Anabilim Dalları tarafından "Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı" düzenlenmektedir. Kurucusu hocamız Prof.Dr. Turhan Baytop olan bu toplantılarda, biz Farmakognoziciler, bir araya gelerek bitkisel ilaçlar konusundaki sorunları tartışmaktayız. İlk defa 1984 yılında bir Sağlık Bakanı, Sayın Mehmet Aydın, bu konuyla ilgilenmiş ve toplantımızın açılışına katılmıştır. 15-17 Kasım 1984'te Ankara'da yapı-

Farmakognozi eğitimi alan tek bilim dalı eczacılıktır. Demek ki, eczacı bitkisel bir droğun veya bitkisel ilacın kontrolünü yapabilecek, hekimi ve hastayı bu ilacın etken maddeleri, farmakolojik etkileri, yan etkileri ve dozajı konusunda aydınlayabilecek düzeyde bilgiye sahip tek kişidir.

ılan V.Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısının sonunda bir "Durum Tespiti" yayınlanmış ve tedbirler önerilmiştir. Bu durum tespiti ve önerileri aynen aşağıya alınmıştır:

"Türkiye'de bitkisel droglar ilaç olarak kontrolsüz bir şekilde kullanılmakta ve genellikle aktar ve benzeri müesseseler vasıtasıyla satılmaktadır. Dolayısıyla hekim ve eczacının görevleri, sağlık ile ilgili hiçbir eğitimi olmayan kişi ve müesseseler tarafından yürütül-

mektedir. Bu hususun kanunlara aykırı olmasının yanında ortaya çıkan ve çıkacak zararlı etkilerin de ihmal edilmemesi gerekir. Bu kontrolsüz durum önlenmelidir.

SSYB Bitkisel ilaçlara karşı tutumu bu kontrolsüz durumun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu tutumun değiştirilmesi gerekir. Ayrıca pek çok Batı ve diğer ülkelerde rahatsızlıkların tedavisinde kullanılan bitkisel çaylar, ekstreler ve benzeri preparatlar Türkiye'de kullanılmamakta veya daha doğru bir deyişle kullanılmasına izin verilmemektedir.

Yukarıda kısaca belirtilen halk sağlığına aykırı durumun ortadan kaldırılması için şu tedbirler alınmalıdır:

- Aktar ve benzeri dükkanlarda hangi drog ve baharatın satılabileceğine ait listeler hazır-

lanmalı ve bunlara uyulup uyulmadığı dikkatle ve sürekli kontrol edilmelidir. Ayrıca münhasıran eczanelerde satılacak droglar da tespit edilmelidir.

- Bitkisel çaylar, çözünen bitkisel çaylar, bitki özleri ve benzeri preparatlarla ilgili olarak, SSYB da İlaç Ruhsat Komisyonundan ayrı olarak bir komisyon kurulmalıdır. Bu komisyon hem bu konu ile ilgili üretim yapacak yerlerin sahip olması hem de bu tip preparatların taşınması gerekli şartları belirleyen birer yönetmelik hazırlanmalıdır. Bu tip preparatlarla ilgili SSYB yapılacak müracaatlar, bundan sonra değerlendirilmelidir. Bu tip preparatların satışında, kontrolün sağlanabilmesi için, eczane ve eczacıların görevlendirilmesi gereklidir.

- Bitkisel ekstre, ekstrefluid ve benzeri bitkisel ürünler müstahzarların hazırlanmasında kullanılabilir. Etkisiz ve zararlı olabileceklerin dışında kalan bu tip ekstraksiyon ürünlerinin stabilize, analiz ve kontrolleri için SSYB'ca Ruhsat komisyonlarına ışık tutabilecek yeni bir görüş oluşturulmalıdır.

- Hekimlere bitkisel ilaçlar konusunda bilgi verilmeli ve onların da bu tip ilaçların kullanılması konusunda gerekli yönlendirmeleri sağlanmalıdır.

- Bitkisel ilaçlar ve bunları veren bitkiler ve hatta zehirli bitkiler konularında isteyen kişi ve kuruluşlara gerekli bitkileri sağlayabilmek için bir "Bilgi Bankası" kurulmalıdır.

- Halk bitkisel ilaçlar konusunda doğru bir şekilde aydınlatılmalıdır. Bunun için gerekirse radyo ve TV den yararlanılmalıdır."

Dönemin Sağlık Bakanı MEHMET AYDIN, Prof. Dr. TURHAN BAYTOP, Prof. Dr. MEKİN TANKER ve Prof. Dr. EKREM SEZİK'in gayretleriyle bu öneriler gözönüne alınmış ve 1985'te "Bitkisel Kökenli Preparatları Ruhsatlandırma Komisyonu" kurulmuştur.

1 Ekim 1985'te aktarlar, baharatçılar ve benzeri dükkanlar hakkında genelge ve "Aktarlarda, baharatçılarda ve benzeri dükkanlarda satılması mahzurlu ve tehlikeli olan maddeler" listesi yayınlanmıştır. 11 Mart 1986 da ise bitkisel drog satılan dükkanlar için izin belgesi alınması zorunluluğu getirilmiştir. Yukarıda adı geçen hocaların da bulunduğu komisyon bitkisel ilaç ruhsat müracaatlarında istenen bilgileri belirlemiş ve bu ruhsatlandırma komisyonunun izni ile 40 kadar bitkisel kökenli ürüne ruhsat verilmiştir. Bunların çoğu "çay"lardır. Bu ürünler sadece eczanelerde satılabilmektedir.

1987 yılı sonunda komisyon aktivitesini kaybetmiştir. Mehmet Aydın'ın bakanlıktan

ayrılmasından sonra Sağlık Bakanlığının konuya bakış açısı yeniden değişmiştir. 3-4 sene kadar boş geçen bir dönemden sonra 1992 yılında yeni bir komisyon kurulmuş ve bu komisyon da 1994 yılına kadar görev yaparak 20 kadar ruhsat başvurusunu onaylamış ve bunu tabii olarak dağıtmıştır. Şu anda bitkisel kökenli preparatların ruhsatlandırma durumu berrak değildir. Bitkisel çay imalatçıları ve ithalatçıları Gıda ve Tarım Bakanlığından ruhsat almayı tercih etmektedirler.

Girmeye çalıştığımız Avrupa Topluluğu ülkelerinde ise bitkisel ilaçlar ve bitkisel çaylar Sağlık Bakanlığında ruhsat alarak piyasaya çıkmaktadır ve bunun için ilaç komisyonunun dışında bir komisyonda işlem görmektedir. Örneğin Fransa'da bitkisel preparatlara girebilecek bitkilerin listesi, endikasyonları ile birlikte yayınlanmıştır. Bu endikasyonlar geleneksel kullanışa göre belirlendiğinden farmakolojik dosya istenmemektedir. Ancak bunların dışında bir kullanış şekli öneriliyorsa ilave bilgiler ve farmakolojik dosya gerekmektedir. Bu ilaç bir AB ülkesinde ruhsatlandırılmışsa ruhsat sahibi eşdeğer satış yetkisi için diğer bir ülkeye başvuruda bulunabilir. Diğer ülkeler 90 gün içinde yazılı olarak cevap vermekle mükelleftirler. Kabul vermezse, AB'nin Merkezi Danışma Kurulu olan Reçetesiz Tıbbi Müstahzarlar Komitesi (CPMP), tüm ülkeleri bağlayıcı, AB çapında geçerli bir çözüm bulmak zorundadır. Bitkisel preparatlarda bilimsel olarak bir homojenlik sağlamak amacıyla Avrupa ülkelerinin Fitoterapi Dernekleri birleşerek bir kooperatif kurmuşlardır. 1989 yılında kurulan ESCOP'un 12 üyesi bulunmaktadır. Ankara'da kurulmuş olan Türk Fitoterapi Derneği de ESCOP'un üyesidir. ESCOP bitkisel droglar hakkında monografiler hazırlayarak Avrupa Birliği ülkelerine sunmaktadır. Bu arada bitkisel ilaçlarda kullanılmaması gereken bitkiler listesi de yayınlanmıştır. Bu bitkilerin bir kısmı zehirli bitkiler, bir kısmı ise tedavi edici etkisi belirsiz olan bitkilerdir.

Türkiye'de başlıca sorun Fitoterapi'nin yeterince tanınmaması ve hala kocakarı ilacı olarak görülmesidir. Fitoterapi'nin bilimsel esaslara dayanan bir tedavi şekli olduğunu halka ve hekimlere anlatmak görevi eczacıya düşmektedir. Bu konuda Eczacı Odalarına ve Türk Eczacılar Birliğine güveniyoruz ve Türkiye'de bitkisel kökenli ilaçların yasal düzenlemeye kavuşması için Avrupa Birliğine tam üyeliğimizi ümitle bekliyoruz.